

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЗА КОМФОРТНІСТЮ ПРОЖИВАННЯ

Спираючись на результати розрахунків регіонального індексу людського розвитку за блоком «Комфортне життя», досліджено явище диференціації регіонів України в аспекті комфортності проживання, виявлено закономірності групування областей та вивчено стійкість кластерних груп, а також оцінено перспективи розвитку відповідних процесів у подальшому.

Ключові слова: регіональний індекс людського розвитку, комфортне життя, кластер, диференціація, регіон.

Регіональний індекс людського розвитку є цікавим та інформативним інструментом дослідження, який дозволяє комплексно оцінити стан соціального і певних аспектів економічного розвитку, які безпосередньо впливають на умови проживання в регіонах України та визначають їх комфортність. Визначення й оцінка саме останнього аспекту є сенсом введення у структуру регіонального індексу людського розвитку блоку «Комфортне життя» в оновленій методиці РІЛР [1]. Ця наукова розробка є підсумком багаторічних наукових досліджень у сфері людського розвитку Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України [2, 3 та ін.]. Загалом проблематикою людського розвитку в Україні опікується широке коло дослідників: Е.М. Лібанова, О.В. Макарова, О.С. Власюк, О.М. Гладун, С.І. Пирожков, В.П. Антонюк, Л.М. Черенько, О.А. Грішнова, Г.В. Герасименко та ряд інших, які приділяють увагу різним аспектам цього суспільного процесу [4, 5].

Метою цієї статті є дослідження диференціації регіонів України за комфортністю проживання й оцінка перспектив розвитку відповідних процесів у подальшому.

Дослідження регіональної диференціації у сфері комфортності проживання в регіонах України показують наявність двох беззаперечних лідерів – АР Крим (індекс за блоком дорівнює 0,7515) і Закарпатська область (індекс за блоком дорівнює 0,7596), які за період 2004-2011 рр. посідали перше-друге місце у загальноукраїнському рейтингу людського розвитку.

За підсумками 2011 р. результат Закарпаття – це перше місце, а Кримської Автономії – друге [2].

Характеризуючись дещо нижчими значеннями інтегральної оцінки лідерів, інші області утворюють досить згуртовану групу, показники якої практично навпіл розділилися симетрично до середньоукраїнського значення індексу комфортності проживання (який у 2011 р. зафіксовано на рівні 0,5759). До підгрупи показників, індекс яких вищий за середній (за даними 2011 р.), увійшли Одеська (індекс за блоком дорівнює 0,6706), Херсонська (0,6230), Київська (0,6214), а також Волинська, Львівська, Черкаська, Полтавська, Харківська, Чернівецька, Рівненська області (перелік складено за убунанням значення індексу і відповідно рангу) [2].

Друга підгрупа регіонів, індекс яких менший за середній, складається з Миколаївської, Тернопільської, Кіровоградської, Дніпропетровської, Житомирської, Луганської, Запорізької, Чернігівської, Івано-Франківської, Сумської, Вінницької, Хмельницької та Донецької областей (перелік складено за убунанням значення індексу і, відповідно, рангу) [2].

Щоб дослідити закономірності групування областей за комфортністю проживання, звернімося до ієрархічного кластерного аналізу. На рис. 1 і 2 наведено дендограми, що характеризують групування регіонів України за показниками комфортності проживання у 2004 та 2011 рр.

© Т. М. Калашнікова, 2013

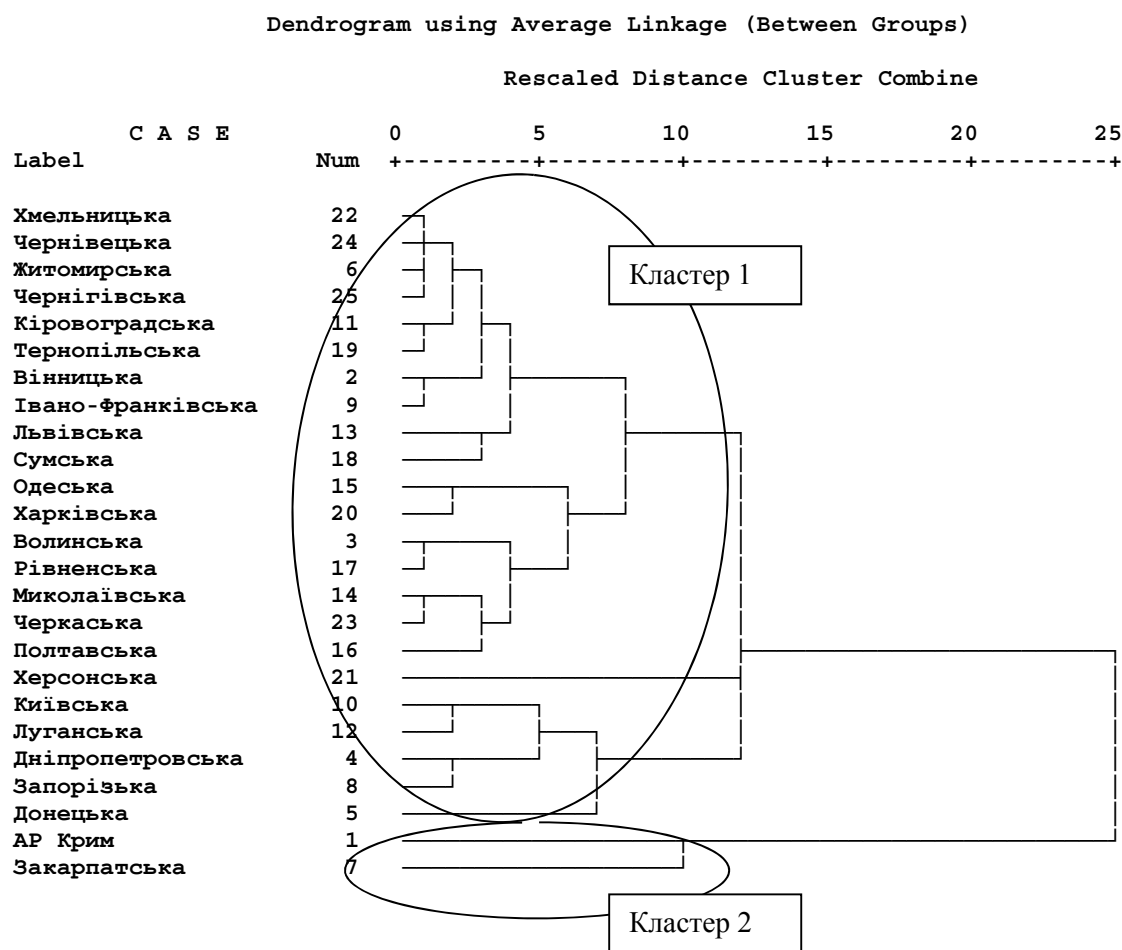

Рис. 1. Результати ієрархічної кластеризації регіонів України за показниками комфортності проживання (блок «Комфортне життя» РІЛР, дані 2004 р.)

Аналізуючи дендрограму, побудовану за даними 2004 р., у складі кластера 1, можна виділити три окремих об'єкти: підкластер 1.1, який являє собою досить велике угруповання із 17 регіонів (у складі останнього можна диференціювати дві групи: 1.1.1 – ядро якої утворюють Хмельницька – Чернівецька – Житомирська – Чернігівська області. Слід зауважити, що це чотири найбільш схожі за характеристиками комфортності проживання області. До них приєднуються близькі за характеристиками пари Кіровоградська – Тернопільська, Вінницька – Івано-Франківська, а також Львівська – Сумська області); 1.1.2 – усередині якої найбільш близькими є пари: Черкаська – Миколаївська, Волинська – Рівненська, Одеська – Харківська, а також Полтавська область); підкластер 1.2, який представлено Херсонською областю; підкластер 1.3, до складу якого входять пари Київська – Луганська, Дніпропетровська – Запорізь-

ка області як найбільш близькі між собою об'єкти, а також Донецька область.

Як у першому (2004 р.), так і другому (2011 р.) випадку результати кластеризації ілюструють наявність стійкого кластера 2, до складу якого входять Автономна Республіка Крим і Закарпатська область, хоча відстань між ними як об'єктами класифікації зростає.

При цьому слід зауважити, що за досліджуваній період відстань між кластерами 1 і 2 дещо скоротилася. Звертаючись до результатів кластеризації, здійсненої за даними 2011 р., можна констатувати зростання диференціації в межах першого кластера. Аналізуючи структуру кластера 1, можна виділити підкластер 1.1.1 із 15 областей. З його утворення починається процес агломерації, а конкретніше з об'єднання групи Полтавська – Черкаська – Миколаївська області, це найбільш схожі регіони за умовами життя населення. Далі пари регіонів, що утво-

роються, різняться між собою значно більше. До складу згаданого підкластера 1.1.1 також входять Київська, Херсонська, Львівська, Луганська, Харківська, Івано-Франківська, Тернопільська, Сумська, Волинська, Чернівецька, Рівненська, Одеська області. Також у складі першого кластера можна виокремити підкластер 1.2 – ядром формування якого є пара Кіро-

воградська – Чернігівська області, до яких приєднуються Вінницька, Житомирська, Хмельницька області, а також підкластер 1.3 з ядром Дніпропетровська – Запорізька області, до яких приєднується Донецька область. У табл. 1 наведено інтегральні характеристики комфортності проживання в отриманих при багатомірному групуванні кластерах.

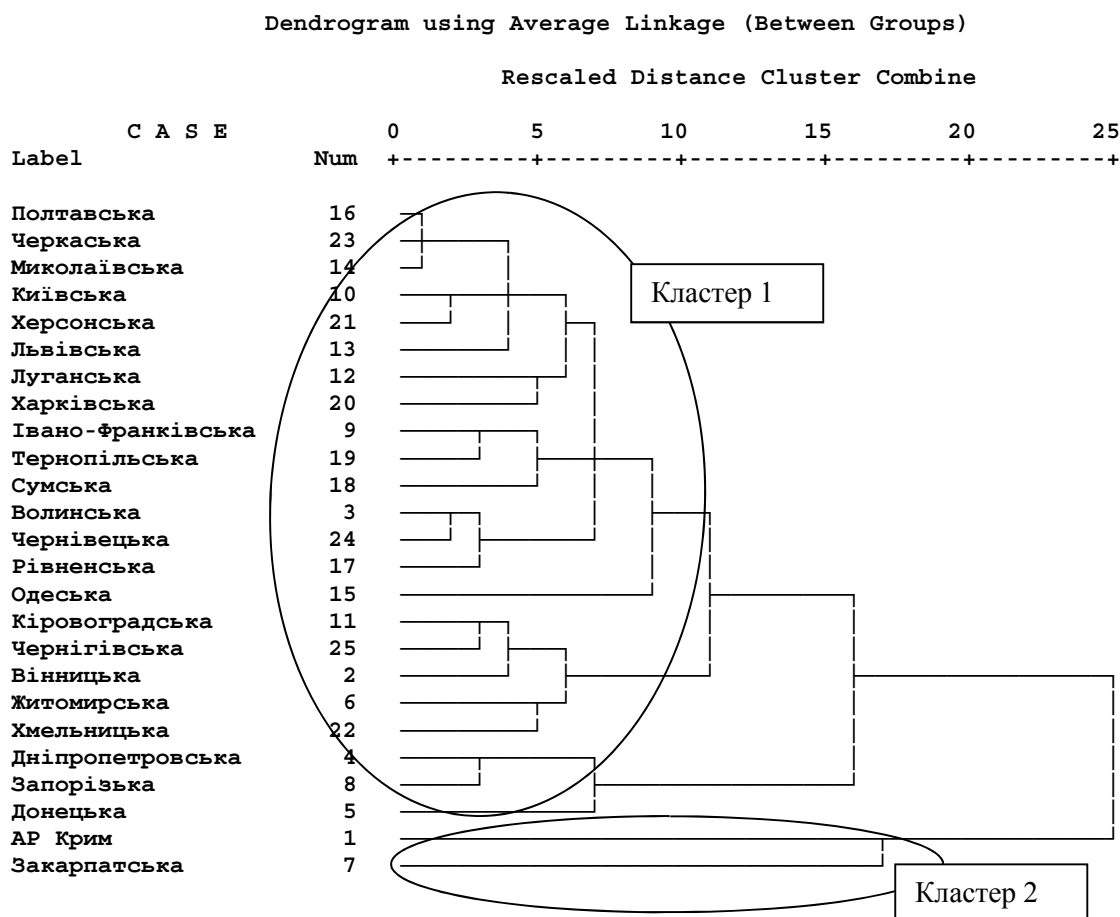

Рис. 2. Результати ієрархічної кластеризації регіонів України за показниками комфортності проживання (блок «Комфортне життя» РІЛР, дані 2011 р.)

Повертаючись від групування регіонів до дослідження динаміки інтегральної оцінки людського розвитку за блоком «Комфортне життя», слід відзначити поступове зростання середньоукраїнського значення, проте динаміка цього процесу дуже повільна, коефіцієнт варіації дорівнює 2,2%, тобто процес практично стабільний. З $R^2=0,993$ даний процес апроксимується лінійним трендом, який описується рівнянням виду $y = 0,0052x + 0,5336$, ґрунтуючись на якому можна спрогнозувати значення середньоукраїнського показника у 2015 р. на рівні 0,5958.

Спостерігаючи тенденцію сходження значень інтегральної оцінки практично у всіх регіонах до середньої, можна стверджувати, що саме цей тренд відбиває перспективи людського розвитку у сфері комфортності проживання. Це припущення підтверджує той факт, що значення інтегральної оцінки за блоком «Комфортне життя» все менше диференціюється по регіонах: у 2004 р. коефіцієнт варіації становив 16,64%, а в 2011 р. – 12,62%, рівномірно убываючи весь період дослідження. Тому в подальшій перспективі слід очікувати збереження цієї тенденції, яка відбилася навіть на показ-

Соціально-економічні проблеми регіонального розвитку

Таблиця 1. Результати багатомірного групування регіонів України за показниками комфортності проживання методом ієрархічної кластеризації

Характеристики РІЛР за блоком «Комфортне життя»		Значення РІЛР за блоком «Комфортне життя»	
		2004	2011
		Кластер 1, підкластер 1.1, група 1.1.1 (Хмельницька, Чернівецька, Житомирська, Чернігівська, Кіровоградська, Тернопільська, Вінницька, Івано-Франківська, Львівська, Сумська області)	Кластер 1, підкластер 1.1, група 1.1.1 (Полтавська, Черкаська, Миколаївська, Київська, Херсонська, Львівська, Луганська, Харківська, Івано-Франківська, Тернопільська, Сумська, Волинська, Чернівецька, Рівненська області)
Мінімальне	Значення	0,3995	0,5073
	Ранг	25	22
Максимальне	Значення	0,5257	0,6320
	Ранг	12	4
У середньому по групі	Значення	0,4773	0,5777
	Ранг	18,8	11,4
		Кластер 1, підкластер 1.1, група 1.1.2 (Черкаська, Миколаївська, Волинська, Рівненська, Одеська, Харківська, Полтавська області)	Кластер 1, підкластер 1.1, група 1.1.2 (Одеська область)
Мінімальне	Значення	0,5249	0,6706
	Ранг	13	3
Максимальне	Значення	0,5979	0,6706
	Ранг	4	3
У середньому по групі	Значення	0,5584	0,6706
	Ранг	8,1	3
		Кластер 1, підкластер 1.2 (Херсонська область)	Кластер 1, підкластер 1.2 (Кіровоградська, Чернігівська, Вінницька, Житомирська, Хмельницька області)
Мінімальне	Значення	0,6420	0,4769
	Ранг	3	24
Максимальне	Значення	0,6420	0,5648
	Ранг	3	15
У середньому по групі	Значення	0,6420	0,5209
	Ранг	3	19,8
		Кластер 1, підкластер 1.3 (Київська, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька області)	Кластер 1, підкластер 1.3 (Дніпропетровська, Запорізька, Донецька області)
Мінімальне	Значення	0,4405	0,4495
	Ранг	24	25
Максимальне	Значення	0,5723	0,5524
	Ранг	7	16
У середньому по групі	Значення	0,5115	0,5077
	Ранг	14,8	20
		Кластер 2 (Закарпатська область, АР Крим)	Кластер 2 (Закарпатська область, АР Крим)
Мінімальне	Значення	0,7795	0,7515
	Ранг	2	2
Максимальне	Значення	0,7795	0,7596
	Ранг	1	1
У середньому по групі	Значення	0,7804	0,7555
	Ранг	1,5	1,5

никах Закарпаття і Криму, зберігаючи 1-2 позиції в рейтингу, значення їх інтегральних оцінок зазнали зниження, особливо це стосується Автономії.

Умовний розподіл регіонів України за особливостями динамічних зрушень у рейтингах блоку «Комфортне життя» протягом 2004-2011 рр. подано у табл. 2. Як бачимо, стабільні значення рейтингів мають 18 регіонів. Відпо-

відно і в майбутньому можна очікувати такі самі їх позиції, зважаючи, що у попередній період показники по окремих областях варіювали не значним чином: максимальне значення коефіцієнта варіації – 12,1% – притаманне Івано-Франківщині, а мінімальне – на рівні 2% – Запорізькій, Дніпропетровській, Херсонській, Закарпатській, Сумській, Харківській областям і АР Крим.

Таблиця 2. Умовний розподіл областей України за особливостями динамічних зрушень у рейтингах блоку «Комфортне життя» протягом 2004-2011 рр.

	Лідери	Аутсайтери	Умовно-стабільні значення
Стабільні позиції	АР Крим, Закарпатська, Херсонська, Волинська	Донецька, Запорізька, Сумська, Чернігівська, Черкаська, Вінницька	Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська
Нестабільні, динамічні позиції	Зростання рейтингу	Спад рейтингу	Різностямовані коливання рейтингів
	Львівська, Чернівецька, Одеська, Київська	Харківська, Дніпропетровська, Хмельницька	Івано-Франківська, Житомирська

У 2011 р. ситуація стосовно умов проживання поліпшилася практично в усіх регіонах за незначним винятком, який стосується Донеччини, Хмельниччини, а також Харківщини і Дніпропетровщини. Передбачити розвиток ситуації на майбутнє у цій сфері людського розвитку для даних областей досить важко, оскільки стійку тенденцію зростання інтегральної оцінки можна спрогнозувати лише для Житомирщини.

Зважаючи на істотний економічний потенціал Дніпропетровщини, можна сподіватися на поліпшення ситуації і повернення на таку траєкторію розвитку відповідних процесів, які дозволять їй піднятися до середньоукраїнського рівня, проте це потребуватиме поліпшення екологічної ситуації в регіоні. Аналогічний комплекс заходів необхідно здійснити і в Донецькій області, прогнозувати розвиток ситуації стосовно поліпшення показників і наближення до середньоукраїнського рівня у якій досить важко. Хмельниччина істотно знизилася свій рейтинг в останні роки, повернення на траєкторію, якої вона дотримувалася у 2004-2009 рр., є можливим і вписується в оптимістичний сценарій розвитку. Дослідження показників Івано-Франківщини виявляє тенденцію до значного поліпшення ситуації, у якій область перебувала в 2004-2005 рр., і входження до групи стабільних регіонів.

Загалом екологічна ситуація в регіонах істотно впливає на їх рейтинги за умовами проживання. Промислово розвинуті області із задовільними показниками забезпеченості житлом та його облаштуванням зручностями перебувають на останніх місцях за станом екології. Так, Донеччина є двадцять п'ятою, а Дніпропетровщина – двадцять третьою за індексом впливу навколишнього середовища на стан здоров'я населення. За період 2004-2011 рр. коефіцієнт варіації цього показника по Донецькій області склав 28,73% – це найвище значення серед регіонів, при цьому екологічний показник поліпшувався, але і такого поліпшення виявилось недостатньо для перелому ситуації. Станом на кінець 2011 р. диференціація регіонів за індексом впливу навколишнього середовища на стан здоров'я населення становила 8 разів (рис. 3).

У 2011 р. найкращим екологічним станом характеризувалася Волинська область, на другому місці в рейтингу Рівненська область, на третьому – Житомирська. Найгірший екологічний стан у Донецькій (25 місце), Запорізькій (24 місце) та Дніпропетровській (23 місце) областях [2].

Ситуація щодо стану навколишнього середовища вирізняється тим, що розподіл рейтингів залишився практично незмінним відносно результатів 2004 р. Однак значно поліпшилася

свою позицію Одещина, перемістившись із 17 місця у 2004 р. на 7 – у 2011 р. Аналогічне «переміщення» здійснила й Київщина – з 21 на 12 місце. Негативними тенденціями позначи-

лись екологічні процеси в Тернопільській (з 8 на 15 місце) та Херсонській (з 4 на 11 місце) областях. Загалом по Україні коефіцієнт варіації відповідного індексу у 2011 р. становив 30,11% [2].

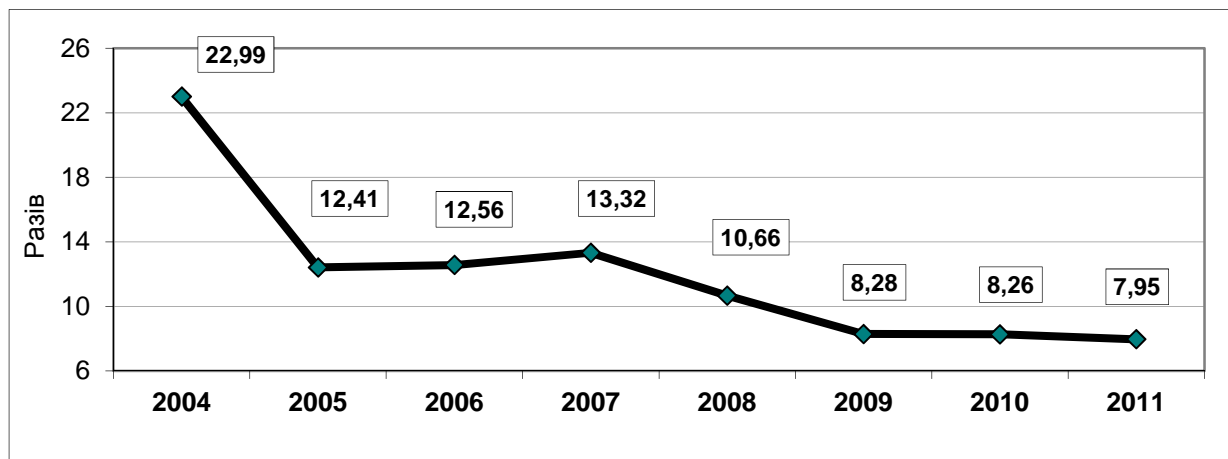

Рис. 3. Диференціація показника «Індекс впливу навколишнього середовища на стан здоров'я населення» по регіонах України

Екологічна ситуація окремих територій і у країні в цілому характеризується істотною інерційністю, оскільки на стан довкілля суттєво впливають специфіка й обсяги промислового виробництва та сільськогосподарського природокористування, а також обсяги вже накопичених відходів (що змінюються досить повільно).

Висновки. Узагальнюючи перспективи розвитку процесів регіонального людського розвитку у сфері комфортності проживання, слід зазначити їх істотну інерційність. Як окремі показники, що входять до складу блоку «Комфортне життя», так і інтегральна оцінка за блоком у цілому варіює дуже мало (для більшості регіонів). Щодо явищ диференціації рівня комфортності проживання, то вони безперечно пом'якшуються, при цьому загальною тенденцією є зближення регіональних показників із середнім по Україні. Наближення до середнього значення властиве для областей, що знаходяться як «зверху», так і «знизу» відповідного рейтингу. Тому можна стверджувати, що «поведінка» середньоукраїнського показника характеризує процеси у сфері комфортності проживання в цілому.

Список використаних джерел

1. Методика вимірювання регіонального людського розвитку [Електронний ресурс] //

Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpen/2012_8/02MBL.pdf.

2. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки (колективна монографія) / [Лібанова Е.М., Макарова О.В., Курило І.О. та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.

3. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків (колективна науково-аналітична монографія) / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.

4. Герасименко Г.В. Регіональні проблеми фінансування людського розвитку в Україні / Г.В. Герасименко // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 3 (48). – Т. 2. – С. 123–127.

5. Макарова О.В. Регіональний індекс людського розвитку: причини та напрями удосконалення методики розрахунку / О.В. Макарова, О.М. Гладун // Статистика України. – 2012. – № 1 (56). – С. 10–15.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2012 р.